SOCIAL-POLITISKE KARRIERER

Kvindelige pionerer i socialt og kommunalpolitisk arbejde 1888-1933

Af Hanne Rimmen Nielsen

Kvinders vej ind i politik i begyndelsen af dette århundrede gik typisk via deltagelse i lokalt, socialpolitisk arbejde. Både som frivillige arbejdere og som politisk valgte bidrog de i høj grad til socialpolitikkens udformning, og deres andel i opbygningen af den moderne velfærdsstat har været meget større end hidtil antaget.

"Inden Staten begyndte at lovgive paa det humane Omraade, og inden Kommunen kendte anden Form for Hjælp end Fattigforsorgen, havde Kvinderne allerede paataget sig den Opgave efter bedste Evne at raade Bod paa de sociale Loves Brist paa dette Punkt... En ikke ringe Del af de filantropiske Ideer, der er opstaaet hos Kvinder og i mindre Maalestok er bleven udfort af dem og udviklede og forbedrede gennem praktisk Erfaring, tages nu op rundt om i Staterne og lægges til Grund for socialt-humane Love. Dette er baade glædeligt og rigtigt ... Men under denne Omformning af Hjælpen til værdige trængende gælder det, at vi Kvinder følger med og at vi ikke lader vort mangeaarige Arbejde - og dets Ledelse - glide ud af vore Hænder."[1]

Kvinder fik adgang til social- og kommunalpolitikken som en gradvis proces. De vigtigste skridt i denne proces blev markeret af de love, der gav kvinder adgang til offentlige organer fra 1888 og frem: Lov om tilsyn med plejebørn 1888, Menighedsrådsloven 1903, Værgerådsloven 1905, Hjælpekasseloven 1907, Lov om kommunale valg 1908 og Lov om valg til rigsdagen 1915. (Se Oversigt over nogle vigtige sociale love).

Kvindernes vej ind i politik fulgte i høj grad nogle typiske ruter, idet kvinderne kom med erfaringer dels fra filantropisk og kirkeligt arbejde, dels med en baggrund i kvindebevægelsen og valgretskampen.[2] I denne artikel vil jeg beskrive denne typiske kvindelige karrierevej ind i politik. Eksemplerne vil bl.a. blive taget fra min forskning i lærerindernes historie og skitsere en tidlig politikertype: lærerinde, feminist, kommunalpolitiker, hvor netop det bredspektrede engagement ses som noget uhyre typisk for denne generation af politisk aktive kvinder.[3]

Betydningen af kvindernes engagement på det sociale område lå især på to felter. For det første var kvindernes filantropiske og sociale arbejde led i en vidtrækkende lokal organisering og udbygning af hjælpevirksomheden, en over-

Kjøbenhavn. Onsdagen den 25. Marts 1908.

Naar Kvinder gaar til Valg.

Paa Frederiksberg igaar.

Den første kvindelige Vælger, Fru Petrea Krabbe, træder ind i Stemmerummet, samtidig med at Birkedommeren erklærer Afstemningen for aabnet.

Ved Hjælpekassevalget paa Frederiksberg igaar var Kvinderne, i hvert Fald i de første Morgentimer, i afgjort Majoritet. Vort Billede viser den første danske Kvinde, som nogensinde har betraadt et Stemmerum, Fru Petrea Krabbe, Harsdorffsvej 13. Fru Krabbe staar netop i Begreb med at gaa det Hemmelighedsfulde i Møde, men forinden lytter hun dog til Frk. Constantin-Hansens gode Raad.

Ved Bordet til venstre — for alle H-Vælgere — ser man de kvindelige Listeførere Frk. cand. mag. Nøkkentved og i Baggrunden Fru Landt. Til højre erklærer Birkedommer Sylow Afstemningen for aabnet. Den gamle Provisorist vender, lidt ugalant, Ryggen til den ny Tid.

Se Artiklerne om Valget S. 4.

Hjælpekassevalget 1908. tegningen viser angiveligt den første danske kvinde, som nogensinde har betrådt et stemmerum, fru Petrea Krabbe, der afgav sin stemme ved hjælpekassevalget på Frederiksberg den 22.marts 1908. (Kjøbenhavn 23.3.1908.)

gang fra filantropi til socialpolitik. I perioden fra århundredeskiftet og frem til 1940 blev mange opgaver, som tidligere var blevet varetaget på privat, filantropisk basis, lagt over til det offentlige. Mange organisationer og institutioner, der oprindelig var oprettet af kvinder, blev overtaget af det offentlige. Samtidig var kvinder som politisk valgte i høj grad med til at fastlægge rammer og indhold for det offentliges socialpolitiske virksomhed. Det betyder formentlig, at kvinders andel i opbygningen af de sociale apparater og den moderne velfærdsstat har været meget større end hidtil antaget. Kvinder har på afgørende måder været med til at præge udformningen af socialpolitikken og de moderne sociale institutioner, som vi i dag anser for at være noget grundlæggende i vores samfund.

For det andet skaffede kvinderne sig også et mere personligt udbytte af deres sociale indsats i form af nye udfoldelses- og karrieremuligheder. Dels kom filantropien og det sociale arbejde til at fungere som en forskole til politisk arbejde, et springbrædt til politiske karrierer, dels blev der på længere sigt som følge af socialpolitikkens ekspansion skabt en mængde nye kvindejobs i den offentlige sociale sektor.

Filantropien - kvinders første offentlige arbejdsfelt

Kvinders sociale arbejde startede i filantropien og det kirkelige hjælpearbejde, lang tid før de fik adgang til offentlige sociale organer. De erfaringer, de gjorde sig her, må tillægges stor betydning for deres senere socialpolitiske karrierer.

Filantropiens omfang fremgår f.eks. af, at der i København i 1876 blev brugt 2,6 mill. kr. på filantropisk hjælpearbejde, et beløb der vel at mærke udgjorde 2 1/2 gange så meget, som det lokale fattigvæsen dette år gav ud. Samme år, 1876, var der over 35.000 københavnere, som var betalende medlemmer af filantropiske organisationer. Fordelingen mellem mænd og kvinder er ikke kendt, men alt tyder på, at kvinder spillede en meget stor rolle. 30 år senere, i 1908, disponerede den organiserede filantropi i København over 4,5 mill. kr, et beløb der næsten nåede op på den offentlige fattig- og alderdomshjælps 5,5 mill. kr. Fra 1876 til 1908 var der altså foregået en udvikling, der havde øget den offentlige hjælps størrelse relativt ift. den private velgørenhed, men stadigvæk var de private midler næsten på samme niveau som den offentlige hjælp.[4]

Kvinders filantropiske arbejde antog mange former, lige fra den uformelle velgørenhed, som ikke har afsat sig spor i kilderne, til oprettelse af store organisationer og institutioner, som tiltrak sig betydelig opmærksomhed i samtiden og til fulde demonstrerede de kvindelige lederes administrative talenter. Kvinder udfoldede sig som institutionsgrundlæggere og oprettede f.eks. drankerhjem, sømandshjem, redningshjem for kvindelige prostituerede, mødrehjem for ugifte mødre, børnehjem og hjem for handicappede. Som det fremgår, var termen "hjem" typisk for en virksomhed, der tog udgangspunkt i kvindernes egen verden, intimsfærens erfaringsverden.[5] Mange af disse institutioner overgik senere til offentligt regi og eksisterer den dag i dag.

Kvinderne oprettede store organisationer, hvoraf nogle med tiden overlevede sig selv, som f.eks. Louiseforeningen, der rettede sig mod at hjælpe enlige kvinder, især sådanne som havde kendt bedre dage, som det hed i formålet. Foreningen, der oprettedes i 1906 og fik lokalafdelinger i de fleste større byer, udtrykte en bestræbelse fra borgerskabets side på at hjælpe klassens egne fattige, og her betragtede man, med rette, de enlige kvinder som en særlig udsat gruppe.

Andre organisationer var mere i tråd med en langsigtet tendens og eksemplificerer en moderne, fremadrettet filantropi, som overlevede enten i privat eller offentligt regi. Et godt eksempel er de to foreninger, der oprettedes i 1905 og 1906 som en udløber af debatten om de ugifte mødres vilkår, hhv. Foreningen til Hjælp for ulykkelig stillede Mødre og Foreningen til Hjælp for enligtstillede, nødlidende Kvinder med Børn. De to foreninger blev i 1924 lagt sammen til den private forening Mødrehjælpen, der senere, i 1939, overgik til at blive en offentlig institution.

Filantropisk arbejde tiltrak kvinder fra alle samfundsklasser, men den gruppe, der rådede over de største ressourcer, målt i tid og penge, var over- og middelklassens husmødre. Også selverhvervende kvinder som f.eks. lærerinder var aktive, mens det organiserede filantropiske arbejde var mindre udbredt i landbosamfundet. Socialdemokraternes holdning var karakteriseret af principiel afstandtagen fra filantropien, men i praksis engagerede mange arbejderkvinder og -mænd sig alligevel i filantropisk arbejde, f.eks. i bespisningsforeninger og i hjælpearbejde rettet mod nødlidende mødre og børn.

Enkeltkvinder eksemplificerer i deres eget livsforløb overgangen fra filantropi til socialpolitik, som f.eks. Petrine Emilie Lorenzen (1863-1945), derfra 1908 til 1919 var formand for den store plejehjemsforening i Københavns amt og samtidig havde sæde i offentlige organer som menighedsråd og hjælpekasse. Manon Lüttichau (1900-) startede sin karriere inden for filantropien i 1920'erne, men var senere med til at etablere socialrådgiveruddannelsen i Danmark og oprette Den sociale Højskole i 1937. Et eksempel på en socialdemokratisk kvinde, der stod med et ben i hver lejr, var Camilla Nielsen (1856-1932). Hun blev medlem af Frederiksberg hjælpekasse og kommunalbestyrelse og var samtidig den drivende kraft i Frederiksberg Bespisningsanstalt og i privat børnehjemsarbejde. For socialdemokraterne var det langsigtede mål dog at erstatte velgørenhed med lovgivning, barmhjertighed med retfærdighed.

Filantropien forsvandt imidlertid ikke, men levede videre sideløbende med ekspansionen af den offentlige socialpolitik, og det vedblev at være typisk, at mange kvinder engagerede sig begge steder. Filantropien havde og har mange formål: forum for human og kritisk stillingtagen, praktisk arbejdsfællesskab og forskole til politisk arbejde.

Plejebørnstilsynet af 1888

Lov om Tilsyn med Plejebørn af 20. April 1888 var epokegørende i den forstand, at det var den første lov, der gav kvinder adgang til offentlige tillidshverv på lige fod med mænd.[6] I lovens paragraf 3 hed det: "Tilsynet med Plejebørn overdrages i hver Kommune til en eller flere paalidelige Mænd eller Kvinder, som Kommuneraadet dertil kan formaa." Det var endda sådan, at det under behandlingen i Folketinget og Landstinget af mange talere blev fremhævet, at kvinder ville være bedre egnede til dette arbejde end mænd. Man kan sige, at loven af 1888 var en sejr for kvindebevægelsen, men det var ikke en sejr, som kvinderne egentlig måtte kæmpe for at opnå. Mændene var faktisk indforståede med, at kvinderne egnede sig godt til dette arbejde, og de havde ikke noget imod at give arbejdet fra sig til kvinderne. Det handlede jo ikke om penge og magt, men om børn. Deri lå ikke nødvendigvis, at området blev betragtet som mindre vigtigt, men at det i en praktisk forstand faldt uden for mændenes kompetenceområde.

Hvad skulle plejetilsynene lave? I lovens paragraf 1 hed det: "Alle Plejebørn blive at undergive et offentlig Tilsyn indtil det fyldte 14de Aar." Plejebørnene var fortrinsvis børn, der var født udenfor ægteskab, og som moderen havde måttet give fra sig af økonomiske grunde. Ca. 10% af alle børn blev født udenfor ægteskab, og de fleste af disse blev anbragt i plejehjem. Det skyldtes, at moderen ikke havde mulighed for at forsørge dem, og at der på dette tidspunkt fandtes meget få vuggestuer eller asyler, som man kaldte dem. Det var altså næsten umuligt for moderen både at arbejde og tjene penge og samtidig passe sit barn. Baggrunden for oprettelsen af plejetilsynet i 1888 var, at det var almindeligt anerkendt, at mange plejehjem var alt for dårlige. Spædbørnsdødeligheden var rystende høj for disse børn, f.eks. døde omkring 1888 30% af børn født udenfor ægteskab og 40% af plejebørn i København. I hele landet var børnedødeligheden samme år 13,9%.[7] Disse problemer skulle plejebørnstilsynet søge at råde bod på ved at underkaste plejehjemmene et jævnligt tilsyn. Før plejehjemmene blev godkendt, skulle de igennem en godkendelsesprocedure, senere blev de holdt under opsyn, og tilsynsdamerne aflagde jævn-

lige besøg i hjemmene, især der hvor der var spædbørn.

Effekten af tilsynet fremgår bl.a. af, at dødeligheden blandt plejebørn faldt ret kraftigt frem mod århundredeskiftet.[8] Dette skyldtes selvfølgelig ikke kun plejetilsynets indsats, men også forhold som bedre ernæring og bedre boliger, øget velstand i det hele taget. Også Præmieselskabet for Plejemødre, stiftet 1861, en privat organisation, der søgte at opmuntre og præmiere de gode plejemødre, må tillægges en del af æren for forbedringen. Igen ser vi her et eksempel på, hvordan et filantropisk initiativ gik forud for et offentligt tiltag, hvordan de private og offentlige institutioner eksisterede videre side om side, og endelig hvordan kvindernes kompetence begge steder var en central forudsætning for den praktiske organisering af arbejdet.[9]

Vi ved ikke så meget om, hvor mange kvinder der kom til at sidde i plejetilsynet, og hvordan tilsynet kom til at fungere i praksis. Men der er ingen tvivl om, at kvinder faktisk blev valgt i stort tal. I København blev der allerede i 1888 udpeget et dametilsyn på 50 damer, der arbejdede frivilligt og ulønnet. Men de frivillige damer blev ret hurtigt erstattet af et lønnet tilsyn. Allerede i 1891 ansatte man 2 damer på Nørrebro, og i 1894 indførte man et lønnet dametilsyn over hele byen, bestående af 9 damer. I 1903 var der ansat ialt 12 tilsynsdamer i København. De lønnede tilsynsdamer i København er også i høj grad interessante, fordi de vel må betegnes som nogle af de første offentligt ansatte socialarbejdere i mere moderne forstand. Det gjaldt ikke som tidligere blot om at opbevare børnene, men faktisk om varetagelse af deres velfærd i bred forstand. Det er på en måde konturerne af den moderne velfærdsstat, som vi kan se her.

På landet blev kvinderne også inddraget i plejetilsynet, ikke som ansatte socialarbejdere, men der var tale om et offentligt ombud, hvor de blev valgt eller udpeget og måtte udføre arbejdet uden løn. Forholdene kan illustreres ud fra min undersøgelse af en enkelt kommune, Skødstrup kommune lige nord for Århus.[10] Her etablerede man først i 1895 et plejetilsyn og valgte samtidig lærerinden Nicoline Rasmussen (1866-) til at varetage plejetilsynet. Og det blev hun faktisk ved med, helt til 1933, hvor tilsynet forsvandt, og man fik de nye børneværn som led i socialreformen. I næsten 40 år varetog Nicoline Rasmussen plejetilsynet i Skødstrup, og der findes en protokol for en del af perioden, hvor man kan følge hendes arbejde. Her noterede hun sine besøg i hjemmene og sine tit meget kritiske kommentarer til hjemmenes tilstand og boligens standard, f.eks fugt i boligen og dårlig hygiejne.

I 1923 kom der en ny lov om tilsyn med børn (se oversigten), og her blev det som noget nyt bestemt, at alle børn af ugifte mødre skulle underkastes tilsynet, altså ikke blot de der blev anbragt i pleje, men alle børn der var født udenfor ægteskab, også dem der blev hos moderen. Lærerinden Nicoline Rasmussen kom også til at varetage tilsynet med denne gruppe. Hvordan hun er blevet opfattet af dem, ved vi ikke så meget om, men hun var efter sigende en temmelig skrap dame, så hun har muligvis ikke ligefrem været elsket af de ugifte mødre. Utvivlsomt har der i tilsynets virkemåde ligget en dobbelthed af hjælp og kontrol. Man kan se af protokollen, at mange af dem der fik børn udenfor ægteskab, meget hurtigt flyttede væk fra kommunen og typisk ind til Århus, bort fra sladder og snæversyn i de små sogne på landet. Bestemmelsen om tilsyn med ugifte mødre forblev iøvrigt i kraft helt til 1964.

Selv om der ikke findes tal for det, er der ingen tvivl om, at mange lærerinder blev udpeget til plejetilsynet. Det ved vi fra de kilder, hvor den enkelte lærerindes fortjenester bliver opremset, f.eks. jubilæumsomtaler i aviser og i bladet Folkeskolen. Af det store værk Dansk Skolestat fra 1933-34, der rummer korte biografier af ca. 5000 lærerinder og 8000 lærere, fremgår det også, at en del lærerinder havde sæde i plejetilsynet. Der var dog langt flere lærerinder i menighedsråd og værgeråd.[11]

Menighedsrådsloven af 1903

Den næste lov, der fik betydning for kvinders

offentlige virksomhed, var menighedsrådsloven af 1903. Menighedsrådene er medtaget i denne gennemgang, fordi der traditionelt var en tæt sammenhæng mellem kirkeligt og socialt arbejde i lokalsamfundene, og fordi menighedsrådsvalget i 1903 var første gang, kvinder kunne deltage i en offentlig valghandling. I hvert sogn skulle vælges et menighedsråd, med præsten som født formand og mindst 4 valgte medlemmer. Menighedsrådene skulle primært tage sig af praktiske forhold vedrørende kirkebygningerne og gudstjenesten, men fik også en vis indflydelse på præstevalg. Vi ved fra statistikken, at kvindernes valgdeltagelse i 1903 var næsten på højde med mændenes, men desværre ved vi ikke, hvor mange kvinder der blev valgt.[12] Vi kender dog en del af kvinderne fra et stort værk, Dansk Portrætgalleri, der udkom i 1909, og som rummer biografier af 2738 personer, som var aktive i kirkeligt arbejde. Af dem var 178 eller 6,5% kvinder, heraf 108 menighedsrådsmedlemmer.

Ud fra dataene om de 108 menighedsrådsmedlemmer kan tegnes følgende profil: 30 af kvinderne var ugifte, 63 var gifte, og 15 var enker. Blandt de ugifte var der ialt 16 lærerinder. Dertil kom blandt de gifte og enkerne yderligere 4 lærerinder, ialt 20 lærerinder. Yderligere 5 af de gifte var uddannet som lærerinder. Blandt de gifte var den største gruppe gårdmandskonerne, ialt 24. 10 var gift med håndværkere og købmænd, 11 var lærerkoner.[13] Erhvervsfordelingen afspejler materialets overvægt af kvinder på landet. Der var to markante grupper, som også skulle vise sig at blive de dominerende i kommunalpolitik på landet fremover, nemlig lærerinderne og gårdejerkonerne.

Menighedsrådenes beføjelser udvidedes ved lovrevisioner i 1912 og 1922, og der blev fortsat valgt mange kvinder. Ved menighedsrådsvalget i 1922 blev der således valgt 2055 kvinder mod 9294 mænd, dvs. 22% kvinder.[14] 22% kvinder må vurderes som er ret godt resultat, når man sammenligner med, hvor få der blev valgt ved kommunalvalgene i samme periode, mere herom senere i artiklen.

Værgerådsloven af 1905

Værgerådsloven af 1905 var den næste lov, der opererede med, at kvinder skulle have adgang til offentlige ombud. Værgerådene skulle, som det fremgik af lovteksten, tage sig af forbryderiske og forsømte børn og unge, og de kom i mindre kommuner til at bestå af 5 medlemmer: 1) Ét medlem der samtidig var medlem af kommunalbestyrelsen, før 1909 altid en mand. 2) Sognepræsten, altid en mand. 3) En lærer eller lærerinde, valgt af kommunens lærerpersonale. 4-5) Samt 2 medlemmer, mænd eller kvinder, der var udpeget af kommunalbestyrelsen. Af de 5 medlemmer kunne altså op til 3 være kvinder, og alt tyder på, at der de fleste steder blev valgt kvinder til værgerådene. Ligesom ved plejetilsynet mente man, at kvinder var særlig velegnede til at varetage den type socialt arbejde, som værgerådene skulle stå for, især når det drejede sig om helt små børn og om piger. Der var typisk tale om børn, der skulle fjernes fra hjemmene eller holdes under opsyn.

I Skødstrup nord for Århus, som var mit eksempel ovenfor, blev den anden lærerinde på stedet, Laura Boeskov (1870-), valgt til det første værgeråd i 1905 og sad der til 1917. Senere kom der en kvinde mere ind i værgerådet, og det har formentlig været ret typisk, at der var 2 kvinder ud af 5. Vi kan ud fra forhandlingsprotokollen for værgerådet se, at aktiviteten i rådet til tider var ret høj, og at det var vanskelige og ofte ulykkelige sager, man havde med at gøre. Sagsbehandlingen omfattede grundige forundersøgelser, herunder besøg i børnenes hjem, møder med børnenes forældre og høringer af offentlige myndigheder. Den enkelte sag var ofte oppe flere gange, før en afgørelse blev truffet. Forskellige muligheder for anbringelse af barnet blev undersøgt, og de økonomiske konsekvenser af alternative løsninger blev overvejet. Værgerådsmedlemmerne blev ofte knyttet til børnene som tilsynsværger, og for piger og børn under 7 år var tilsynsværgen i reglen en kvinde.

Laura Boeskov opnåede også andre tillidsposter, bl.a. som formand for den lokale hjælpekasse. Begge lærerinder i Skødstrup opnåede via deres energiske og langvarige ind-

Camilla Nielsen (1856 - 1932), Medlem af Frederiksberg kommunalbestyrelse for Socialdemokratiet og af Hjælpekassen. Hun var også med til at oprette Folkekøkkenet på Frederiksberg Pa billedet udleverer hun mad i Folkekøkkenet ca 1920. (ABAs billedarkiv)

sats at placere sig centralt i det lokale, sociale hjælpearbejde. I dette arbejde kunne de bl.a. trække på deres store lokalkendskab og viden om eleverne og deres hjem. Men herved blev de også i stand til at opnå betydelig indsigt og indflydelse på lokalsamfundets anliggender.

Hjælpekassevalget i 1908

I 1907 kom Lov om Hjælpekasser, og hjælpekassevalget i 1908 var anden gang kvinder kunne stemme ved et offentligt valg i Danmark. Hjælpekasserne fik til opgave at uddele en særlig slags fattighjælp, en lidt finere form for fattighjælp, til de der uforskyldt var kommet i nød. Hjælpen skulle ydes til "værdige trængende ... i deres Bestræbelser for at ernære sig uden Hjælp af Fattigvæsenet."

Traditionelt havde fattighjælpen været sidste udvej for dem, der ikke kunne klare sig selv, gamle, enlige kvinder, handicappede og drankere. Når fattighjælpen blev opfattet som en uønsket, sidste udvej, skyldtes det også, at den virkede i høj grad socialt stigmatiserende, f.eks. kunne modtagere af fattighjælp ikke gifte sig uden kommunens samtykke eller stemme ved offentlige valg. Men i perioden fra slutningen af 1800-tallet begyndte man i stigende grad at skelne mellem såkaldt selvforskyldt og uforskyldt fattigdom, mellem uværdigt og værdigt trængende. De selvforskyldt fattige var f.eks. drankerne og de arbejdssky. De uforskyldt fattige var f.eks. gamle og syge individer. Nogle af disse uforskyldt fattige forsøgte man at udskille fra fattighjælpsmodtagerne, og blandt de love, der fik betydning i denne sammenhæng, var: Loven om alderdomsunderstøttelse af 1891, Loven om hjælpekasser af 1907, Loven om børn udenfor ægteskab af 1908 og Loven om understøttelse til børn af enker af 1913. Det var love, der i en vis forstand pegede frem mod den moderne velfærdsstat. Politisk afspejlede de nye love kravet om, at grupper af værdigt trængende burde have et egentligt retskrav på offentlig hjælp, uden fortabelse af borgerlige rettigheder.

Til at administrere hjælpekasseloven af 1907 skulle der vælges en særlig hjælpekassebestyrelse på mindst 5 medlemmer, og kvinder var såvel valgberettigede som valgbare. Hjælpekassevalget i 1908 er yderst interessant set i en kvindehistorisk sammenhæng, fordi der blev valgt så mange kvinder. Over en trediedel af de valgte var kvinder, 36% på landet, 44% i byerne. De 44% kvinder, der blev valgt i bykommuner, var et helt exceptionelt højt tal, set med eftertidens briller.[15] Interessant nok, var kvindebevægelsens tilhængere faktisk ikke særlig tilfredse med resultatet i 1908. Her mente man, at kvinderne, ud fra en simpel retfærdighedsbetragtning, burde have besat mindst halvdelen af pladserne i hjælpekasserne.

Hjælpekassernes historie er ikke særlig godt udforsket, bl.a. ved vi ikke ret meget om, hvilke grupper af kvinder, der blev indvalgt i kasserne. På landet var den største gruppe formentlig gårdejerkonerne.[16] I byerne, hvor de politiske lister dominerede valget, blev der valgt et stort antal socialdemokratiske kvinder, fortrinsvis gifte arbejderkvinder.[17]

Der var i 1908 en del eksempler på, at kvinder udgjorde flertallet i en hjælpekassebestyrelse, og i en række tilfælde blev kvinder valgt som formænd for hjælpekasser. Jeg har undersøgt to tilfælde, hvor kvinder blev valgt som formænd i 1908. Den ene var lærerinden Lucie Jensen, der blev valgt til formand for hjælpekassen i Gelsted på Fyn. Den anden var også en lærerinde, Kirstine Egsgaard, der blev formand for hjælpekassen i Nødager på Djursland. Begge lærerinder er gode eksempler på den nye type kommunalpolitiker, som vandt udbredelse: lærerinde, feminist, kommunalpolitiker.

Lucie Jensen (1862-1935) var lærerinde i Gelsted på Fyn fra 1889 og den første landsbylærerinde, der fik sæde i Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse fra 1909. På lokalt plan tog hun i 1907 initiativ til at stifte en lokal kreds af Dansk Kvindesamfund, der især arbejdede for valgret til kvinder og for at engagere kvinderne i sociale og kommunalpolitiske spørgsmål. I 1908 lykkedes det for Lucie Jensen sammen med 2 andre kvinder at blive valgt til bestyrelsen for hjælpekassen i Gelsted. Dette resultat, hvor kvinderne besatte 3 ud af 7 pladser, var ret typisk for valgets udfald mange steder. Mere usædvanligt var det, at bestyrelsen på

det konstituerende møde udpegede en kvindelig formand, nemlig Lucie Jensen. Lucie Jensens karriere var typisk for de mest feministisk engagerede blandt lærerinderne: kombinationen af faglig kamp for egne interesser, ideelle feministiske fordringer og et socialt engagement rettet mod dårligt stillede kvinder og børn.

Hos Kirstine Egsgaard (1869-1958), der var formand for hjælpekassen i Nødager på Djursland fra 1908 til 1914, var det feministiske engagement knapt så fremtrædende. Hun tilhørte den store gruppe lærerinder, der lagde deres hovedindsats i kristeligt og socialpolitisk arbejde inden for en rent lokal kontekst. Udover hjælpekassen havde hun også mangeårige hverv i bl.a. værgeråd, plejetilsyn og menighedsråd. I en lokal jubilæumsomtale hed det om hende:

"Hendes Virksomhed har gaaet i det stille og formet sig paa en særdeles smuk Maade; dette gælder saavel i som udenfor Skolen, hvor hun altid har lagt sin Hjælpsomhed, Omhu og Opofrelse overfor fattige, syge og lidende Medmennesker for Dagen ... Frk. Egsgaard har i Aarenes Løb været betroet en Del offentlige Tillidshverv; saaledes har hun været Formand for Hjælpekassen, Lærernes Repræsentant i Værgeraadet, haft Tilsyn med Plejebørn, og endelig har hun forhen været indvalgt i Nødager Menighedsraad, hvilken Stilling hun nu atter ved Valget i Efteraaret har indtaget."[18]

Trods det at netop denne gruppe kvinders socialpolitiske virksomhed ofte foregik "i det stille", kunne deres indsats altså få et ganske betydeligt omfang og strække sig over en lang årrække.

Selv om flertallet af de valgte kvinder primært lagde deres indsats i lokale sammenhænge, var der dog også en del kvinder, der gjorde sig gældende i den generelle debat om hjælpekassernes rolle og i de foreninger, der blev dannet for at koordinere hjælpekassernes arbejde på amts- og nationalt niveau. F.eks. blev de to socialdemokrater, Camilla Nielsen på Frederiksberg og Dagmar Bresemann (1863-1937) i Nakskov, indflydelsesrige medlemmer af Foreningen af kommunale Hjæpekasser i Byerne, og begge engagerede sig stærkt i kampen for at skabe bedre forhold for en af tidens dårligst stillede grupper, enker med børn. Meget tyder på, at kvindernes indsats i hjælpekassearbejdet var stærkt medvirkende til den forbedring af enkernes vilkår, som skete i denne periode. Det er muligt at iagttage, hvordan kvinder på forskellige niveauer pressede på for en løsning af enkespørgsmålet, både på det lokale plan, hvor hjælpekasserne prioriterede hjælpen til enkerne højt, og på nationalt niveau, hvor kvinderne pressede på for ny lovgivning. Vurderingen har været, at hjælpekassekvinderne, støttet af Dansk Kvindesamfund, havde en stor andel i, at det lykkedes at få vedtaget Loven om Hjælp til Børn af Enker i 1913.[19]

Kommunalvalget i 1909

Kvindernes indtog i kommunalpolitikken i snævrere forstand startede i 1909. Ved Lov om kommunale Valg af 1908 fik kvinder adgang til kommunalbestyrelserne, og kommunalvalget i 1909 var første gang, hvor kvinderne kunne deltage. Valget i 1909 blev en stor skuffelse for de politisk interesserede kvinder. Der blev kun valgt 127 kvinder mod 9770 mænd. Dvs. at blot 1,3% af de valgte var kvinder.[20]

Hvorfor var det så meget vanskeligere for kvinderne at blive valgt til kommunalbestyrelser end til hjælpekasser og menighedsråd? En analyse af samtidens politiske diskurs tyder på, at det dels handlede om ideologi, dels om magt. Mens man mente, at kvinder egnede sig godt til at varetage sociale og kirkelige opgaver, så var det noget andet, når det drejede sig om at administrere lokalsamfundets økonomiske og materielle ressourcer. Det var et område, som mændene betragtede som deres domæne, og som de ønskede at bevare som deres. Ganske vist skulle kvinderne i hjælpekasserne også være med til at administrere økonomiske ressourcer, men kun indenfor rammer, der var afstukket af kommunalbestyrelserne. Det var stadig mændene, der sad på pengekassen mht. bevillinger til hjælpekassernes arbejde.

Sammensætningen af kommunalbestyrelserne afspejlede selvfølgelig også klassemæssige forhold. På landet var det den dominerende klasse, gårdejerne, der sad tungt på sogneråde-

Vejen sogneråd 1909. De to kvinder var, i midten af billedet, Andrea Gram-Poulsen og i nederste række nr. 2 fra højre, Dorthea Madsen.

Andrea Gram-Pulsen (1871-), der drev fotografvirksomhed i Vejen sammen med sin mand, var formand for den lokale afdeling af Landsforbundet for Kvinders Valgret og medlem af forbundets hovedbestyrelse 1910-15. Hun blev tilsyneladende valgt på Socialdemokratiets liste, selv om hun ifølge nogle kilder var radikal. Hun havde sæde i sognerådet 1909-13 og fungerede i denne periode som formand for skoleudvalget.

Dorthea Madsen (1855-1913) var gift med en gårdejer i Vejen og moder til 12 børn. Hun blev valgt på Demokratisk Forenings liste i 1909 og genvalgt i 1913 på en Kvindeliste, der blev dannet som følge af at "alle Partierne ignorerede kvinderne ved Listeopstillingen ". Dorthea Madsen arbejdede i sognerådet især for at forbedre forholdene for sognets fattige. Hun fungerede desuden som formand for Sygeplejeforeningen, men døde kort efter valget 1913.

Det var uden tvivl typisk, at de to kvinder havde valgt at lægge deres hovedindsats på skoleområdet og det sociale område. Det var netop disse områder, som de første kvindelige kommunalbestyrelsesmedlemmer blev anset for særlig velegnede til at varetage, og som mange af dem havde forudsætninger fra tidligere virksomhed for at arbejde med. (Søren Alkærsig: Vejen Sogn i Malt herred, Vejen 1936-41, s. 385.)

ne. Som en pendant hertil kan man pege på gårdejerkonernes dominerende stilling i hjælpekasserne. Denne arbejdsdeling var samtidig et meget godt udtryk for den traditionelle komplementære kønsarbejdsdeling på landet.

Ved kommunalvalget 1909 fik klassemæssige forhold på samme måde afgørende indflydelse på kvindernes muligheder for repræsentation. På landet kom den største gruppe blandt de valgte kvinder fra gårdejerklassen, men generelt blev der kun valgt meget få kvinder på landet. I byerne repræsenterede de indvalgte en mere blandet gruppe af lærerinder, gifte middelklassekvinder og gifte arbejderkvinder.[21]

Af de 127 kvinder, der blev valgt ved kommunalvalget i 1909, var der 23 lærerinder.[22] De var i overvejende grad af borgerlig observans, idet der var 7 Højrekvinder, 8 Venstrekvinder, 4 valgt på borgerlister og kun 4 socialdemokrater. Kun to lærerinder blev valgt på landet, resten i byer. De valgte lærerinder var generelt veluddannede, de fleste havde været ansat ved den samme skole i mange år, og flere avancerede til lederposter i skolesystemet. Flertallet havde allerede tidligere været aktive i politisk arbejde. Følgende minimumstal kan antyde omfanget og arten af deres engagement: 6 lærerinder var medlemmer af plejebørnstilsynet, 4 sad i værgerådet og 4 i hjælpekassebestyrelser, 5 var medlemmer af menighedsråd. Mindst 8 af kvinderne var aktive i Landsforbundet for Kvinders Valgret, og mindst 6 sad på poster i Dansk Kvindesamfund, heriblandt mindst 4 formænd for lokale kredse. Mange var medlemmer af filantropiske foreninger, men oplysningerne herom er ret upræcise. Mindst 4 havde tillidsposter i lærer- og lærerindeforen inger, og andre 4 havde tillidsposter i lokale parti- og vælgerforeninger. Alt i alt et imponerende aktivitetsniveau, der peger på, at valg til kommunalbestyrelser ofte var effekten af et stærkt politisk engagement og et solidt fodfæste i lokalsamfundet.

Oprettelsen af plejetilsyn, menighedsråd, værgeråd og hjælpekasser medførte, at kvinder fik adgang til offentlige hverv som en gradvis proces. Det gælder også, når vi taler om den enkelte kvinde. Som et typisk eksempel kan omtales lærerinden Sørine Buchwalds (1860-1931) karriere. Hun tog lærerindeeksamen i 1882 fra Horsens Kvindeseminarium og blev derefter selv ansat ved seminariet. Hun blev gift med seminarieforstanderen og har muligvis været den egentlige leder af seminariet i det daglige. Hendes mand Emil Buchwald skulle nemlig passe sit arbejde som gymnasielærer ved Horsens Statsskole. Sørine Buchwald blev valgt til menighedsrådet ved det første menighedsrådsvalg i 1903. Hun var også, som det hed, tilsynsdame i Plejehjemsforeningen. Dvs. hun var en af dem, der varetog plejetilsynet, som i dette tilfælde var uddelegeret til en privat plejehjemsforening. Endelig blev Sørine Buchwald valgt til Horsens byråd i 1909, hvor hun repræsenterede partiet Venstre. Det hører med til billedet, at hun også var aktiv i Dansk Kvindesamfunds Horsens kreds, hvor hun i en kort periode var formand.

Et andet eksempel er Kathrine Jensen (1869-1945), der var lærerinde i Odense og blev valgt for Socialdemokratiet til Odense byråd i 1909. Hun var medlem af byrådet 1909-13 og igen 1917-25. Inden da havde hun været medlem af hjælpekassen fra 1908 og af værgerådet. Ligesom Sørine Buchwald gjorde Kathrine Jensen karriere som lærerinde, idet hun fungerede som leder af værneskolen, kommunens skole for dårligt begavede elever, 1922-39. Kathrine Jensen var også aktiv i faglige og pædagogiske sammenhænge, bl.a. som formand for Odense Lærerindeforening.

Det typiske ved historierne om Sørine Buchwald og Kathrine Jensen er det, man kunne kalde det bredspektrede engagement, og hvordan det ene har ført det andet med sig. Begge kvinder gjorde karriere som lærerinder og var i forskellige sammenhænge aktive i kvindebevægelsens arbejde. Begge gik også ind i socialt arbejde og i kommunalpolitik. Det var typisk for de første kvinder i kommunalpolitik, at socialpolitiske ombud og et engagement i kvindebevægelsen har tjent som springbrædt for en karriere i kommunalpolitik.

Der var dog også forskelle i kvindernes karriereforløb, som bl.a. hang sammen med social baggrund og partitilhørsforhold. For en del socialdemokratiske kvinder var det således til-

lidsposter i fagbevægelsen snarere end i kvindebevægelsen, der udgjorde deres forudsætning og ballast for det kommunalpolitiske arbejde. Heri lignede de for så vidt de socialdemokratiske mænd, men de delte også betingelser med middelklassefeministerne på den måde, at opbakning fra kvindepolitiske netværk, her kvindefagforeninger, formodentlig har været en vigtig forudsætning for en politisk karriere.

Politiske novicer?

Der var altså en typisk karrierevej, der gik fra organisationsarbejde og socialpolitiske ombud til kommunalpolitik. Enkelte nåede endnu videre. Hvis vi ser på de første kvinder, der blev valgt til Folketinget og Landstinget i 1918, er det typisk, at de fleste af dem startede med at blive valgt til f.eks. hjælpekassen i 1908, derefter kommunalbestyrelsen 1909 og endelig rigsdagen 1918. Samtidig var de fleste af dem aktive i kvindebevægelsen.[23]

Et godt eksempel er lærerinden Olga Knudsen (1865-1947), der var lærerinde i Vejle, formand for Vejle Kvindevalgretsforening 1906-15 og i hovedbestyrelsen for Landsforbundet for Kvinders Valgret. Fra 1908 var hun medlem af hjælpekassen i Vejle og fra 1909 af Vejle byråd for Venstre. Kulminationen på Olga Knudsens politiske karriere kom i 1918, hvor hun blev valgt til Landstinget.

En parallel karriere realiseredes af Henriette Crone (1874-1933), der var trykkeriarbejder og fra 1906 formand for De Kvindelige Trykkeriarbejderes Fagforening. Hun blev medlem af Københavns Borgerrepræsentation fra 1909 og af Landstinget fra 1920. Henriette Crone gjorde sig også gældende i Dansk Typografforbunds og Socialdemokratiets ledelse samt i internationalt socialistisk kvindearbejde. For-bløffende nok er hverken Olga Knudsen eller Henriette Crone, der havde sæde i Rigsdagen til hhv. 1928 og 1933, optaget i Dansk biografisk leksikon.

Man har tit fremstillet de første kvinder i politik som politiske novicer eller som ubeskrevne blade, der blot på en eller anden mystisk måde kom frem og blev valgt ved det første valg i 1918. Men sådan foregik det altså ikke. Disse kvinder var langtfra novicer. De fleste af dem havde lange kommunalpolitiske karrierer bag sig, og deres politiske indsigt, især på det sociale område, har ofte været omfattende. Det gjaldt også for Marie Christensen (1860-1935), landstingsmedlem 1918-32, der senere nedladende blev karakteriseret på følgende måde:

"En søster til J.C. Christensen, lærerinden Marie Christensen, en elskelig og velbegavet dame, blev i 1918 i Ålborg valgt til landstingsmedlem; hun følte sig undertiden i den grad sin opgave som lovgiver underlegen, at hun i hemmelighed fremdrog sine gode anbefalinger fra de unge år for derved at overbevise sig om, at hun dog ikke kunne være helt ringe."[24]

Denne karakteristik forbiser, at Marie Christensen som de øvrige indvalgte kvinder havde en lang kommunalpolitisk karriere bag sig. Hun havde bl.a. været medlem af værgerådet i Hjørring 1905-22 og afhjælpekassen 1908-18. Sådanne erfaringer var med til at give de første rigsdagskvinder mulighed for at præge den socialpolitiske debat og lovgivning.

Overgangen fra filantropi til socialpolitik

De offentlige sociale organer, som er omtalt ovenfor - plejetilsyn, værgeråd, hjælpekasser, samt kommunalbestyrelsernes sociale udvalg befandt sig meget præcist i det felt, hvor overgangen fra filantropi til socialpolitik udspillede sig. Det var samtidig det sted, hvor de politisk aktive kvinder var mest markant til stede, og hvor man var enige om at tillægge deres indsats stor betydning i samtiden. Kvinders bidrag til socialpolitikkens udformning må altså vurderes ud fra deres indsats i lokalsamfundet, dels i opbygningen af filantropiske institutioner - senere ofte overtaget af det offentlige -, dels i den praktiske administration af den sociale lovgivning, som de deltog i som politisk valgte og senere som lønarbejdere. Derimod overser man kvindernes politiske bidrag, hvis man kun går

ind på en vurdering af socialpolitikkens tilblivelse på et nationalt niveau. Det der er brug for, hvis et mere detaljeret billede og en præcisere forståelse skal blive mulig, er flere lokalstudier af de sociale institutioners opbygning og virkemåde, særlig i etableringsfasen fra århundredeskiftet frem til 1930'erne.

Noter

1. Clinny Dreyer, *Kvindevalgret* 3/1914.

2. Denne synsvinkel er inspireret af Patricia Hollis' undersøgelse af de første kvinder i engelsk kommunalpolitik, Patricia Hollis: *Ladies Elect. Women in English Local Government,* Clarendon Press, Oxford 1987.

3. I perioden 1993-95 var jeg ansat på projektet Landsbylærerindernes historie 1880-1950, der var støttet af Statens humanistiske Forskningsråd. Arbejdet forventes at resultere i en bog om landsbylærerindernes historie. Fra 1994 har jeg endvidere været tilknyttet projektet Personalhistorisk database over danske kvinder fra 1850 til i dag, der er finansieret af Carlsbergfondet. Projektet afsluttes 1996 og udgør forarbejdet til Dansk Kvindebiografisk Leksikon i 3 bind, som er planlagt til at udkomme i år 2000. I den følgende fremstilling er benyttet en række data vedrørende enkeltpersoner fra Personalhistorisk database, uden nærmere kildeangivelse.

4. Tinne Vammen: Ambigous Performances: Women in Copenhagen Philanthropy c. 1849-1915, Upubliceret manuskript 1995. L. Rerup: *Danmarks Historie* bd. 6, Tiden 1864-1914, Kbh. 1989, s. 281f.

5. Karin Lützen: Spinsters and Families: How Unmarried, Philantropic Women Taught the Working Class in Copenhagen to Live in Nuclear Families, 1877-1927, i: Tayo Andreasen (ed.): *Moving On. New Perspectives on the Women's Movement,* Århus 1991.

6. Plejebørnstilsynet er behandlet i følgende artikler: Kvindernes første kommunale Hverv, *Kvinden og Samfundet* 1888, s. 199-203. Tilsynet med Plejebørn i Kjøbenhavn, *Kvinden og Samfundet* 1890, s. 204-206. Om Tilsynet med Plejebørn, *Kvinden og Samfundet* 52/1900. Axel Ulrik: Plejebørnstilsynet i København 1888-1902, *Tidsskrift for Sundhedspleje* 1903, s. 73-90. I Kvinden og Samfundet 1913-14 findes en række debatindlæg, der diskuterer de hidtidige erfaringer med plejebørnstilsynet, *Kvinden og Samfundet* 1913, s. 136, 152, 248-249, 262-263, 279, 291-292, 308, 326-327, 1914, s. 5.

7. Tallene gælder børn under 1 år, se *Tidsskrift for Sundhedspleje* 1903, s. 83-84, og Hans Chr. Johansen: *Dansk historisk statistik 18144-1980,* Kbh. 1985, s. 113.

8. Dødeligheden blandt plejebørn under 1 år i Kbh. faldt fra 40% til 30% fra 1888 til 1902, se *Tidsskrift for Sundhedspleje* 1903, s. 84.

9. Anne Løkke: Præmierede plejemødre, *Den jyske Historiker* 67/1994.

10. Hanne Rimmen Nielsen: *Danske lærerinder, deres sociale arbejde og politiske integration i lokalsamfundet 1900-1940,* Upubliceret manuskript 1995. Til undersøgelsen er bl.a. anvendt protokollerne fra plejetilsyn, værgeråd, hjælpekasse og sogneråd for Skødstrup kommune. Protokollerne befinder sig på Erhvervsarkivet i Århus.

1 1. *Dansk Skolestat* bd. 1-4, 1933-34:

Menighedsråd:	179 lærerinder
Værgeråd:	143 lærerinder, heraf 14 formænd
Plejetilsyn:	39 lærerinder
Hjælpekasse:	42 lærerinder, heraf 6 formænd
Sogneråd/byråd:	21 lærerinder

Tallene må betragtes som minimumstal, idet det ved at sammenholde oplysningerne med andre kilder kan konstateres, at langtfra alle lærerinder har opgivet deres tillidshverv. Desuden omfatter tallene fortrinsvis aktuelle, ikke tidligere tillidshverv.

12. *Statistisk Aarbog* 1904, s. 104. *Kvinden og Samfundet* 18/1903, 1904, s. 7, 78. P. Severinsen: Menighedsraadenes Opkomst og Udvikling, *Dansk Kirke-Stat* bd. 1, 1934.

13. *Dansk Portrætgalleri* bd. 5, Danmarks Kirker, 1909:

108 kvinder valgt ved det første menighedsrådsvalg 1903:

Ugifte	30
Gifte	63
Enker	15
Ialt	108

De ugiftes erhverv:

Lærerinder	16
Husbestyrerinder	3
Andet	4
Uoplyst	7

Gifte/enker - mandens erhverv:

Godsejere/adelige	5
Gårdejere	24
Husmænd	0
Håndværkere	5
Købmænd	5
Arbejdere	0
Præster	4
Læger	1
Lærere	11
Andre	9
Uoplyst	14

2 af de gifte og 2 af enkerne arbejdede som lærerinder, ialt 20 lærerinder. Yderligere 5 af de gifte var uddannet som lærerinder, 1 inden for sygepleje, og 4 havde været på højskole.

14. *Statistisk Aarbog* 1925, s. 153.

15. *Tidsskrift for Forsørgelsesvæsen og Filantropi* 1908, s. 225-237. Tallene her stammer fra en undersøgelse, der omfattede 283 landkommuner og 48 byer. Ialt blev der valgt omkring 2500 kvinder, se Kvinden og Samfundet 1911, s. 122. Hjælpekassevalget 1908 blev fulgt og debatteret i kvindebevægelsens blade, Kvinden og Samfundet og Kvindevalgret. Ved 1911-valget blev der valgt 2128 kvinder eller 33% i landkommuner og 194 kvinder eller 38% i provinsbyer, se *Statistiske Efterretninger* 8/1911, s. 61, og *Hjælpekassen* 1/1911.

16. Gårdejerkonernes dominerende stilling kan ikke dokumenteres statistisk, men bygger på mit almene indtryk ud fra gennemgang af avisreferater af valgenes udfald, bladet *Hjælpekassen* 1911 - og værket *Danmarks kommunale Forvaltning* bd. 1-10, 1929-31. I *Danmarks kommunale Forvaltning* findes biografier af 89 kvindelige hjælpekasseformænd, heraf mindst 26 der var gift med gårdejere, og 2 der selv var tidligere gårdejersker.

17. De socialdemokratiske listers succes i 1908 fremgår af *Tidsskrift for Forsørgelsesvæsen og Filantropi* 1908, s. 237. Som for gårdejerkonerne er det mit almene indtryk fra de benyttede kilder, at der blev valgt mange arbejderkvinder. F.eks blev der i Århus valgt 4 kvinder på Socialdemokratiets liste. Ialt blev der i Århus valgt 14 socialdemokrater og 7 borgerlige, heraf 4 kvinder på hver liste, se *Aarhus Amtstidende* 31.3.1908. København fik en særlig ordning, som ikke vil blive berørt nærmere i denne artikel.

18. *Aarhus Amtstidende* 7.12.1922.

19. Aagot Lading: *Dansk Kvindesamfunds Arbejde,* Kbh. 1939, s. 313. Se Camilla Nielsens og Dagmar Bresemanns indlæg i *Hjælpekassen* 1/1911,4/1911, 3/1912-13, 7/1912-13, 7/1913. Dagmar Bresemann var gift med Sophus Bresemann, der var socialdemokratisk borgmester i Nakskov fra 1914, medlem af Folketinget fra 1913 og partiets ordfører i hjælpekassespørgsmål. En samtidig undersøgelse af kvindernes indsats i hjælpekassearbejdet er refereret i *Kvinden og Samfundet* 1911, s. 122-125.

20. De kommunale Valg i Marts 1909, *Statistiske Meddelelser* 4. Række 31. Bind 5. Hæfte, Kbh. 1909.

21. Der blev blot valgt 65 kvinder i landdistrikter mod 8976 mænd. 1 provinsbyer blev der valgt 52 kvinder mod 747 mænd, i København 7 kvinder og 35 mænd og på Frederiksberg 3 kvinder og 12 mænd. Af 51 gifte kvinder i landkommuner var 14 gift med gårdmænd, 8 med husmænd, 1 med en forpagter. Af 33 gifte kvinder i byer var 5 gift med arbejdsmænd, 4 med håndværkssvende og 2 med håndværksmestre. *Statistiske Meddelelser* op.cit., s. 98 og 105.

22. Hanne Rimmen Nielsen: "Kreaturtællingen blev delt imellem os alle..." Kommunalpolitikere i Personalhistorisk database over danske kvinder, i: *Rotunden,* Statsbiblioteket 5/1995. *Statistiske Meddelelser* har registreret ialt 22 lærerinder, jeg har fundet 23 lærerinder. Hvis socialdemokraten C.S. Causse, der blev indsuppleret i Frederiksberg kommunalbestyrelse i efteråret 1909, tælles med, var der 24 lærerinder og 5 socialdemokrater.

23. Ellen Strange Petersen (red.): *Kvinderne og valgretten,* Kbh. 1965, s. 130ff.

24. Svend Thorsen, citeret i: *Kvinderne og valgretten,* Kbh. 1965, s. 148.

Litteratur

Blomquist, Helle & Per Ingesman (red.): *Forvaltningshistorisk antologi,* Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1993.

Boje, Per m.fl. (red.): *Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år,* Poul Kristensens Forlag 1991.

Dahlerup, Drude: Et selvstændigt kvindeparti? Den danske kvinderetsbevægelse efter stemmeretten var vundet, 1903-18: En historie om stadigt bristede forventninger, *Kvindestudier,* Fremad 1977.

Danmarks kommunale Forvaltning bd. 1-10, 1929-31.

Dansk Kirke-Stat bd. 1-4, 1934.

Dansk Portrætgalleri bd. 5, Danmarks Kirker, 1909.

Dansk Skole-Stat bd. 1-4, 1933-34.

Den jyske Historiker 67/1994. Filantropi - mellem almisse og velfærdsstat.

Hilden, Adda & Jytte Larsen (red.): *Når baner brydes. Et pilotprojekt om 1920'erne til Dansk Kvindebiografisk Leksikon,* Statsbiblioteket 1994.

Hjælpekassen, Organ for Hjælpekassebestyrelser i By og paa Land, 1911-.

Hollis, Patricia: *Ladies Elect. Women in English Local Government 1865-1914,* Clarendon Press, Oxford 1987.

Jørgensen, Harald: *Studier over det offentlige Fattigvæsens Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede,* Kbh. 1940.

Kanstrup, Jan & Steen Ousager (red.): *Kommunal opgaveløsning 1842-1970,* Odense Universitetsforlag 1990.

Kulturkontakten, Kulturministeriet 1/1996. Dansk Kvindebiografisk Leksikon.

Kvinden og Samfundet, Udgivet af Dansk Kvindesamfund 1885-.

Kvindevalgret, Udgivet af Landsforbundet for Kvinders Valgret 1908-15.
Løkke, Anne: *Vildfarende børn - om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920,* Forlaget SocPol 1990.
Løkke, Anne: Præmierede plejemødre, *Den jyske Historiker* 67/1994. Filantropi - mellem almisse og velfærdsstat.
Nielsen, Camilla: *Camilla fortæller. Camilla Nielsens Liv og Arbejde,* Kbh. 1932.
Nielsen, Hanne Rimmen: Mine Hvid, Samsø - Den første kvindelige førstelærer, *Den jyske Historiker* 62/1993. Skolehistorier.
Nielsen, Hanne Rimmen: "Kreaturtællingen blev delt imellem os alle.." Kommunalpolitikere i Personalhistorisk database over danske kvinder, *Rotunden,* Statsbiblioteket 5/1995.
Nielsen, Hanne Rimmen: Fra Pariakaste til hæderlige Kvinder. Debatten om de ugifte mødre 1880-1940, *Arbejderhistorie* 4/1995.
Petersen, Ellen Strange: *Kvinderne og valgretten,* Kbh. 1965.
Sjöberg, Marja Taussi & Tinne Vammen (red.): *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer og arenor i Norden 1800-1930,* Carlssons 1995.
Steincke, K.K.: *Almisser og Rettigheder. En populær Kritik af vort Forsørgelsesvæsen og Hjælpekassesystemet,* Kbh. 1912.
Wingender, Nete Balslev: *Gammel og Fattig. Skøn og ret i den tidlige alderdomsfbrsorg 1891-1922,* Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1994.

Oversigt over nogle vigtige sociale love m.m. 1856-1940

Lov om De fattiges Kasse af 8. marts 1856.
Lov om Tilsyn med Plejebørn af 20. april 1888. (Revideret 1895.)
Lov om Underholdsbidrag til Børn, der ere avlede udenfor Ægteskab m.m. af 20. april 1888. (Revideret 1892 og 1900.)

Lov om det offentlige Fattigvæsen af 9. april 1891.
Lov om Alderdomsunderstøttelse til værdige trængende udenfor Fattigvæsenet af 9. april 1891.
Lov om anerkendte Sygekasser af 12. april 1892.
Lov om Menighedsraad af 15. maj 1903.
Lov om Behandling af forbryderske og forsømte Børn og unge Personer af 14. april 1905. (Værgerådsloven.)
Lov om Hjælpekasser af 4. maj 1907.
Lov om kommunale Valg af 20. april 1908.
Lov indeholdende Bestemmelser om Børn udenfor Ægteskab og disses Forældre af 27. maj 1908.
Lov om Understøttelse til Børn af Enker af 29. april 1913.
Lov om Valg til Rigsdagen af 10. maj 1915.
Lov om Aldersrente af 7. august 1922.
Lov om Tilsyn med Børn af 28. marts 1923.
Lov om offentlig Forsorg og om Folkeforsikring af 20. maj 1933.
Love om Børn udenfor Ægteskab og om Ægtebørn af 7. maj 1937.
Lov om Mødrehjælpsinstitutioner af 15. marts 1939.
(Se iøvrigt Ida Blom & Anna Tranberg (red): Nordisk lovoversigt. Viktige lover for kvinner ca. 1810-1980, Nordisk Ministerråd, 1985.)

Abstract:

Rimmen Nielsen, Hanne: Careers in social politics. Women pioneers in social and municipal work 1888-1933.
Arbejderhistorie 4/1996 p. 93-107
It has often been neglected that women were represented in great numbers in the early, public bodies for social politics in Denmark, e.g. in the "plejetilsyn" from 1988, the "værgeråd" from 1905 and the relief funds, "hjælpekasser ", from 1908. In the relief funds, designed to help the "deserving poor", the representation of women was as high as 1/3. The participation in social politics also had a bearing on women s participation in municipal bodies from 1909 and in parliament (Rigsdagen) from 1918. This probably means that women's bearing on the creation of the modern welfare state is larger than hitherto believed. Simultaneously, for many women social work has been a stepping stone to careers in politics and business.

Hanne Rimmen Nielsen, ph.d.,
cand.mag. i historie og samfundsfag.
Tilknyttet projektet Dansk Kvindebiografisk Leksikon, med arbejdssted på Statsbiblioteket, Århus.
Hammer Odde 4, 8210 Århus V, Tlf. 86 161893.